

FORRAI JUDIT

Szexuális nevelés, szexualpedagógia

A szexuális oktatás a mindennapi élet kultúrájának szerves része, hiszen a tapasztalatok átadása fontos az utódoknak. E cikk a szexualpedagógia tömör összefoglalásával kezdődik egészen napjainkig: hogyan és hányféleképpen próbálták a mindig megújuló nemzedéket oktatni az adott kor szempontjai szerint. A nevelés első államosításának időszaka (1800-as évek). Jelen cikk az emberiség történetének egyik nagyon érdekes fertőzőbetegségének, a szifilisznek történetével foglalkozik. A szexualpedagógia mai felfogását, területeit, céljait és módszereit ismerteti a cikkíró.

RÖVID TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A neveléstudományok világában az egészségpedagógia mindig is periferiális helyzetben volt, ezen belül a szexualpedagógia különösen. A szexuális nevelés történetének vizsgálata a társadalomtudomány számtalan területét érinti. Ugyanis nem önálló pedagógiai probléma, hanem az egyén és a társadalom, a magánélet és a közélet érintkezésének számos pontján ütközik, egyéni és társadalmi, sokszor antagonisztikus kérdéseket vet fel. Gondoljunk például a magánéleti kultúra, a kétneműség, a kettős morál, a nőkérdés, a koedukáció, az onánia, a prostitúció, a családtervezés, a születésszabályozás, a védekezés, az abortusz, a szexuális úton terjedő betegségek (szifilisz és AIDS) kriminális, orvosi és pedagógiai vonatkozásaira.

A legtöbb emberi kultúra a múltban és a jelenben is megtalálta a módját annak, hogy átadja a fiatalabb nemzedéknek mindazon információkat, értékeket és normákat, amelyek az emberi nemiségre (szexualitásra) vonatkoznak.

Primitív civilizációkban a termékenységi szertartások mellett – vagy helyettük – léteztek átadási, beavatási szertartások, amelyek keretében a felnőttek nemi ismereteik örökségét továbbították a fiataloknak.

Számos kutató¹ részletesen tárgyalja a szexuálhigiéniai szertartásokat a primitív népeknél, amelyek egyaránt vonatkoznak a menstruáció megjelenésére és a szexuális élet szabályaira: mikor, ki, kivel élhet szexuális, illetve családi életet, ki, kivel, milyen családi fokon léphet házasságra², a beavatási szertartások rítusára. Pl. MARGERET MEAD elmondja, hogy egy új-guineai törzs két öregebb asszonya, a család rokonai felügyelnek a menstruációját megkezdő lányra. Kioktatják, hogy egy nagy csalánlevelet cső formájára göngyölve helyezzen a hüvelyébe, mert ez nagy, erős mellek növekedését fogja biztosítani.

¹ MEAD, MARGARET: *A férfi és nő*. Budapest, Gondolat, 1970. OLÁH TAMÁS (szerk). *A természeti népek*, in: *Fejezetek a szexualitás történetéből*. Budapest, Gondolat, 1986. 14-57., MARGARET MEAD: *Sex and Temperament*, in: *Three Primitive Societies*. New York. New American Library/Mentor Books. 1956 (1935);, HOWARD, JANE. MARGARET MEAD. *New York*. Simon and Schuster. 1984., Marvin Harris, and ERIC B. ROSS, *Death, Sex and Fertility. Population Regulation in Preindustrial and Developing Societies*. Columbia University Press, New York, 1987, 37-71.

² LEVIS MORGAN: *Ancient Society, or Researchers in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization*. London 1877. kutatásai alapján ENGELS, F. *A család, a magántulajdon és az állam eredete*. Budapest. Kossuth Könyvkiadó 1982, 29-95.

Más civilizációkban az esküvői szertartás előtti nemi felvilágosítást az azonos nemű szülő végezte el. A hagyománytisztelő Japánban például szokásban volt az esküvő előtti estén, hogy a menyasszony anyja a lányának egy képsoron mutatta be a szexuális érintkezés különböző módjait. Ezek a "műkincsek" anyáról leányra szálltak, és általuk történt a menyasszony gyakorlati kioktatása a nemi érintkezés technikájáról. A fiatalasszonytól elvárták, hogy rögtön az esküvői szertartás után nemileg aktív és kíváncsi legyen.

A neveléstörténet az ókori eszmény a *kalokagatheia*³, a szólóni úszásnorma, a periklészi tornacsarnokok vonatkozásaira utal; a szexuális neveléssel kapcsolatban⁴ már akkor is inkább a tilalmak az ismertek: pl. a homoszexualitást általában toleráló görög⁵ világban is tilos a tanító és a tanítvány szexuális kapcsolata. A hellenisztikus korszakban már intézményesítetten folyó orvosképzés során – a vélhetően folyó orvostikai képzésben – a páciens, a páciens-családtagjai és az orvos szexuális kapcsolatának tilalma fontos tananyag⁶ volt. A neveléstörténet⁷ hagyományosan hangsúlyozza a klasszikus görög eposzok és drámairodalom tudatos népnevelő funkcióját, így témánkhoz tartoznak azok a normák és tilalmak⁸, amelyek a klasszikus irodalomból következnek, Odüsszeusz poligám szexuális viselkedésének és a rá hűségesen várakozó Penelopé figurájának különbözősége, Zeusz és Héra⁹ eltérő viselkedési normái stb. a nemek szerinti különböző standardok létét mutatják (double standard)¹⁰. Fontos elem az Ödipusz illetve Oresztész szindróma, azaz a családon belüli szexuális kapcsolatok és az isteni törvények (morál) különbözőségéről, s a várható isteni büntetésről szóló tanítás. A tradicionális női szereptől az i.e. 640 körüli spártai „forradalom” utáni állapotok térnek el elsőként: a spártai militarista nevelés a fegyverviselésre jogosult állampolgárok egyenjogúságának szimbolikus kifejezése, ezért a tényleges katonáskodásra nem szorított nők militarista nevelése az egyenlőség megjelenítése. A spártai anyaszerep állami oktatása a „gyermekét féltő” anya hagyományos szerepével szemben a „pajzzsal vagy pajzson” attitűdjének kialakítását szolgálta. A későbbiekben Hellász-szerte a tradicionális női szerep bomlását (hetérák, papnők, stb.) nem realizálhatjuk az intézményes nevelésben, de a hetéra foglalkozás írott formában is létező normái a szocializációs funkciókat nyilvánvalóan betöltötték.

A római világban ezzel szemben a nőnevelés a legkorábbi időszaktól kezdve a hagyományos római matróna szerepének kizárólagosságát hangsúlyozza. A római szexuális normák zárt (királyság- illetve korai köztársaságkori) agrártársadalom normái felől, az élet élvezésére irányuló modern „fogyasztói társadalom” felé fejlődnek. A patríciusok által szorgalmazott hagyományos szexuális¹¹ és fogyasztási szokások, a prostitúció elítélése évszázadokon át folyamatos ellentétben állottak a hellenizált lovagok véleményével. Az állami politikát és oktatásszabályozást hosszú ideig az előző (patrícius, agrárius, konzervatív) csoport uralja – lásd a grammatikus, illetve retorikai iskolák betiltását, és a görög szolgák, görög orvosok

³ A test és lélek harmonikus egységét tartalmazó görög életeszme.

⁴ ROY PORTER and MIKULAS TEICH: *Sexual Knowledge, Sexual Science. The History of Attitude to Sexuality*. Cambridge University Press. 1944, 29-47.

⁵ KENNETH JAMES DOVER: *Görög homoszexualitás*. Budapest, Osiris. 2001, 33-127.

⁶ Corpus Hippocraticum. I/1. „Az eskü: ”...tartózkodom mindenfajta jogtalanságtól, különösen pedig a nemi visszaéléstől. Legyen az nő, vagy férfi, szabad, vagy rabszolga, akinek testi gyógyítása rám tartozik.”

⁷ H. I. MARROU : *History of Education in Antiquity*. London. 1956

⁸ MICHEL FOUCAULT: *A szexualitás története.III. Törődés önmagunkkal*. Budapest, Atlantisz, 2001,7-30

⁹ Mitológiai Enciklopédia I-II. Budapest, Gondolat, 1988. I. 774-777.

¹⁰ A. RICHLIN: *The Garden of Priapos*. New Haven and London, 1983, 220-226.

¹¹ P. BING AND R. COHEN: *Games of Venus: An Anthology of Greek and Roman Erotic Verse from Sappho to Ovid*. New York, London,. 1991, 5-18.

elleni fellépéseket a i.e. I-II. században. A principátusi, illetve császárkorban közismerten elterjedté váló szexuális szabadság nevelési következményei sem mélyebbek, mint a szexuális és szerelmi líra megjelenése az iskolák latin irodalmi tananyagában.

A középkori világi neveléstörténetben a testi és a szexuális¹² nevelés kettészakad: a sokirányú és a test komplex használatára irányuló katonai neveléssel szemben a szexuális nevelés az úrnő iránti légies epekedés normáját közvetíti. A klerikusok nevelése ezzel szemben a test vágyainak generális leküzdését jelenti. A középkori vaskos népi szexualitás jelenléte a szexualitástörténeti művekből jól nyomon követhető, ugyanakkor ennek neveléstörténeti megragadhatóságára nem találtunk jeleket. Az anyaszereppel kapcsolatban a szent család – szexuális nevelésben csak kevésbé operacionalizálódó normái vannak jelen. Az anyaszerep ugyanakkor teljesen antropomorf tud lenni, pl. Ómagyar Mária Siralom. Apaszerepekkel kapcsolatosan pedig a királytűkrök jelentenek némi információt (pl. István király apai intelmei).

Míg a középkorban a testi szexualitással kapcsolatban, a nyilvános beszédben csak a negatív információk vannak jelen, addig a reneszánsz idején a komédiák, tragédiák, novellák, „*pajzán históriák*” mind a férfiak és nők társas viszonyára, házasság előtti szexualitásra, mind a szexualitásnak a házasságban játszott szerepére, mind a poligámiára vonatkozó normákat sugallnak. Ezek a normák a test és „szív” jogait a családi és vagyoni érdekekkel, illetve a középkori keresztény normákkal szemben pártolják. Ezeknek a szépirodalmi alkotásoknak spontán szocializáló ereje nyilvánvaló, de iskolai tananyagba nem kerülnek. Kivételt képeznek ez alól azok a zömében itáliai reneszánsz akadémiák, költői társaságok, amelyek intézményesült iskolának tekinthetők, s ahol a szerelmi líra is tananyagként funkcionált pl. PETRARCA. A reneszánsz előrehaladásával az egyházi társadalom tényleges normái és viselkedése egyre távolabb került az iskolai intézményrendszerben képviselt normáktól (nepotizmus, reneszánsz pápák, kolostori szexualitás stb.)

A reneszánsz életformával szembeni fellépést a szifilisz¹³ pandémia (15. század vége) hozza. Az intézkedések a közegészségügy első lépéseit jelentik, de ennek pedagógiai, iskolai oldala nincs. FRACASTORO tankölteménye a középkori szifiliszjárványt, az akkori tudományos nézetek alapján, a divatos kúrákat tüzetesen ismerteti, de az iskolába nem kerül be, mert a Paracelsusi paradigma erősebbnek bizonyult.

A szexuális tilalmak nevelési megújításának útját az itáliai reneszánszsal, a katolikus morállal szembeszálló német reformáció jelenti. A szexuális nevelés sajátos formájaként jelenik meg, hogy a protestáns prédikátorok a katolikus egyház köreiből zajló szexuális „*kicsapongások*” ostromozásával foglalkozva a szexuális normák betartását az „új” erkölcs egyik alapelvevé teszik. A papok házassága az Istenhez és erkölchöz legközelebb lévő személyek szexuális viselkedését – ellentétben a papi nőtlenség korszakával – normaként állíthatja a hívők elé. (A neoprotestáns egyházak a későbbiekben továbbfejlesztik a szexuálteológiát, lásd: mormonok.) Az ellenreformáció – vagy ahogyan mostanában hívják a katolikusreformáció – a katolikus egyházi közegben megszilárdította a rendet: ez a rend – a korábnál sokkal nagyobb arányban – a tényleges nőtlenséget, a paráználkodás valóban szigorú tilalmát jelentette. Ez összességében fokozott keresletet teremtett az iskolában „*a test ördögével*” szembeni morális tananyagok iránt – de természetesen semmilyen módon nem fokozta a szexualitás gyakorlásának milyenségére irányuló nevelést.

A fenti vázlatos áttekintésből következik, hogy a döntően egyházak által kontrollált hagyományosan intézményesült oktatásban a szexuális nevelés nem kapott teret, hacsak

¹² LYNDALE ROPER: *Oedipus and the Devil. Witchcraft, Sexuality and Religion in Early Modern Europe*. Routledge, London and New York, 1994. 37-79.

¹³ G. FALLOPIUS: *De Morbo Gallico* Venetiis. Iussu Jacobi Angelli Bibliopolae Neapolitani, 1574.

korlátozások formájában nem. A 18. századtól kezdve - részben a szekuláris ideológiák előretörésével, részben az állam közegészségügyi szerepvállalásának növekedésével szaporodnak az arra utaló információk, hogy némileg közügynek tekintik a szexuális nevelést.

Ettől az időszaktól kezdve három nagy területe van a szexuális nevelésnek és az ehhez kötődő társadalmi nyilvánosságnak:

- 1) családi nevelés – s az erre vonatkozó nevelési tanácsadó könyvek stb.
- 2) iskolai tevékenység
- 3) közegészségügyi tevékenység

Mindhárom szférában jelentős szerepet játszanak:

- a) a történelmi egyházak
- b) a világi értelmiség – írók, orvosok, tanárok, pedagógusok, újságírók
- c) államgépezet.

A 18-19. században a tudományok fejlődésével a szexualitásról politikai, gazdasági és technikai szempontból társadalmi diskurzus alakul ki. A termelés folyamatában gazdasági szereplővé válik a munkaerő, az állami-birodalmi érdek szerint nyilvántartásba veszik, mérik a népességet. Gazdasági-politikai érdekek miatt demográfiai tényezővé válik: a házasság, a termékenység, a szaporodás, a halálozás és a különböző szexuális úton terjedő betegségek megakadályozása, és ezen tényezők intézményes hátterének kialakítása (orvosképzés, egyetem, kórház, szakellátás, gyógyszerkutatás, biztosítás, megelőzés stb.). Mindezeket törvényi és morális előírások szabályozzák.

“A nemiség immár nemcsak a morális ítéleteknek tárgya, hanem az ügyintézésé. A szexualitást, amely a közhatalomnak van alárendelve és a gazdaságirányítási eljárások alkalmazási területe, az elemző diskurzusok veszik birtokukba. A nemiség a 18. században “igazgatási” üggyé válik. A 18. században “igazgatáson” nem is annyira a rendbontás elfojtását értették, mint inkább a kollektív és egyéni erők sajátos rend szerinti megszervezését.”¹⁴

Az egyén biológiai, fiziológiai adottságai a szexualitás vonatkozásában gazdasági tényezőkkel kerülnek kapcsolatba. A kialakuló szabályozó rendszer – a vallási és morális szférán túl – beleszól a család életébe, a gyermekkor, az ifjúkor, a házasság idejének társadalmi szokásaiba: például a nevelés, az adók, a családi, gyermekek utáni kedvezmények vagy büntetés, bejelentés-regisztrációs kötelezettségek, gyógyítási kötelezettség, pl. a nemi úton terjedő betegségek gyógyítási kötelezettsége, vagy azok mulasztásának büntető szankciói stb.

A korszak vezető gondolkodói, akik e téma kérdéseivel foglalkoznak (ROUSSEAU, BASEDOW, WOLKE, SALZMANN, CAMPE), a szexuális nevelést, mint az egyik legfontosabb pedagógiai feladatot jelölik meg. Két témakört tárgyalnak csupán: az onániát és a nemi betegséget.

A 19. század végén indul a reformpedagógiai mozgalom. A mozgalom elindulásában lényeges szerep jut a feministáknak. A feminista mozgalom célkitűzései a gyermek, a nők felszabadítása, a saját test feletti kontroll (abortusz), amely számos társadalmi szokás megváltozását vonja maga után. A nők munkába állása, tanulási lehetősége, önállósodása, a házasság válsága, a válás lehetősége, a kettős erkölcs módosulása, a szerelem és házasság kapcsolatának változása, a prostitúció tiltásának megszüntetése, később az abolicionizmus stb. mind hatással vannak az újkori pedagógiai elvekre is. A reformpedagógia fő célja a koedukáció megteremtése. E mozgalom képviselője ELLEN KEY angol orvos volt, aki a szexuális nevelés alapjának a mind önmagunkkal, mind a partnerrel szembeni felelősségtudat kialakítását tekintette, s ugyanezt vonatkoztatta az anyaságra is.

¹⁴ MICHEL FOUCAULT: *A szexualitás története*. Atlantisz, Budapest, 1996. 27 p.

A szekularizálódó polgári társadalom ugyanakkor természetesen igényli a szexuális szocializációt. A szexuális szocializáció sajátos intézménye az érettségizett fiatalok felavatásának színhelye: a bordély. Épp ezért a prostitúció 19. század végi szabályozása nem tekinthetett el attól, hogy a bordély nem az alsóbb néposztályok szexuális szokásaihoz, hanem éppen a felsőbb néposztályok családi életének és normáinak védelméhez szükséges intézmény – ez teszi lehetővé, hogy az „úrilányokat,” úriasszonyokat kevésbé molesztálják a szexuálisan érett, de házasodásra még szociológiai vagy más okokból nem kész úriemberek. Objektíve tehát az otthoni cseléd lány, de inkább a személytelen, és következmények nélküli bordély a fiatalok szexuális iskolája, s ekképpen a bordély szabályozása az ő környezetüknek – „tanulási körülményeiknek” – szabályozását is jelenti.

A 19. század végén több tantárgy keretében próbálják elhelyezni az idevágó ismereteket, például a latinban, a biológiában. A huszadik század elejére egyes iskolatípusokban önálló tantárgyként teret nyer az egészségtan, amely a szexuális oktatás legtermészetesebb helyszíne. Az egészségtan oktatás egészével, amely a családi nevelést, az anyai szerep tanítását, a csecsemőápolást is magába foglalta, folyamatos vita tárgyát képezte, a legfontosabb kérdés az volt, hogy mennyiben ellenőrizhetik ezt a szférát az orvosok, s mennyiben a professzionális tanári körök vagy az egyházak.

A szifilisz-morbiditás és mortalitás növekedése már a századfordulón válaszokat követelt az iskolától, mivel az első világháborúban a szifilisz-fertőzöttség aránya radikálisan növekedett (pl. Magyarországon 7%-os morbiditással). A társadalom reakcióját mutatja az ezzel foglalkozó intézmények elszaporodása, hálózatok kiépítése, ám ezek az intézmények és hálózatok elsősorban iskolán kívüli eszközökkel terjesztették nézeteiket (egészségügyi szolgáltatások bővítésével pl. szűrőállomások létrehívásával, civil mozgalmak erősödésével, sajtó-anyagok, termékek növelésével, stb.)

Az iskola egyelőre csak az önmegtartóztatás és az iskolai sport eszközeivel kíván reagálni a jelenségre. A társadalmi mozgalmak rendszeres helyet követelnek az iskolában, ennek következtében pl. az iskolai egészségtan tantárgyat az iskolaorvosok tartják.

A 20. század eleji nemi nevelésben lényeges szerepet kapnak már a női oktatók is, mivel a nagyszámú tanuló ifjúságot szigorúan szétválasztva oktatják az iskolákban. Külön foglalkoztak a fiúk szexuális nevelésével, a sport hatékony szerepével, a lányok életében oly nagy szerepet játszó, felnőtté válást jelző menstruáció népi hiedelmeivel és népszokásaival, az ezzel összefüggő fogamzásgátlás neveléstörténetével, az abortusz – mint oly gyakran alkalmazott „speciális fogamzásgátlással” – s az erről folytatott társadalmi diskurzusban a különböző nézetekkel.

A hatvanas évek után, főként a második szexuális forradalom eredményeképpen, az észak- és nyugat-európai iskolákban megjelenik a nemi nevelés intézményesített formája. Magyarországon a hetvenes évek elején megindult az iskolák által, nem a tantárgyakba integrált, hanem különálló akciókban szervezett szexuális felvilágosítás, sikertelenül.

A 20. század végére más problémákkal kell szembenézni: a tömegessé vált erőszakos cselekedetekkel, az emberkereskedelemmel, a felszínre kerülő bi- és homoszexualitással és a robbanásszerűen kialakult HIV/AIDS járvánnyal. A magyar oktatáspolitikai sokéves harc után, a 90-es évektől kezdve a NAT, illetve a kerettanterv ezek után egy iskolai tanórát biztosít a „szexre”.

A MODERN SZEXUÁLIS NEVELÉS IRÁNYELVEI

Az általános társalgásban a „szex” kifejezésen magát a fizikai aktust értik, holott az emberi szexualitás egészét jelenti. Talán a szexualitás szó jobban kifejezi, hogy az élet különböző dimenzióira utal. A szexualitás néhány aspektusa öröklött, míg a többi a környezettel

kapcsolatos (szülő, barát, kortárs, többi felnőtt) tanult mechanizmusokra épül. Mindez hozzátartozik a magánélet kultúrájához, a leendő család alapjainak letételéhez.

Természetesen a szexuális nevelést is több megközelítés szerint lehet oktatni, illetve különböző szempontok alapján szerveződhet, mivel a szexuális nevelésnek – mint láttuk – megvan a maga szociális, kulturális, társadalmi és politikai gyökere.

A tények és értékek irányelveit a szexualitásban a következőképpen fogalmazhatjuk meg: a szexualitás természetes és egészséges része az életünknek, minden ember szexuális lény, a szexualitásnak fizikai, etikai, erkölcsi, pszichológiai és érzelmi dimenziója van. Minden embernek van méltósága, amelyet tiszteletben kell tartani. A szexuális kapcsolat soha nem lehet kényszerítő (erőszak) és kizsákmányoló, az egyéneknek joguk van szexualitásukat különböző módon kinyilvánítani. Minden szexuális döntésnek hatása és következménye van, minden embernek joga és kötelessége a felelős szexuális választás. Az embereknek és a társadalomnak hasznára válik, ha a gyermekek képesek megbeszélni a szexualitással kapcsolatos kérdéseiket, problémáikat szüleikkel, tanáraikkal, vagy azokkal a felnőttekkel, akikben bíznak. Minden fiatal keresztülmegy a fejlődés és változás, a szexuális érést természetes folyamatán. Az idő előtti szexuális élet kockázatos. Azok a fiatalok, akik szexuális kapcsolatra érettek, igényt tartanak megfelelő információkra, egészségügyi segítségre¹⁵.

Az élet egyik célja, hogy boldogok legyünk, örömeink legyenek. Az örömforrások legfontosabb része a szeretet, a szerelem, a teljes párkapcsolat. A történelem során mindig ez volt az emberek vágya, de nem mindig lehetett erről beszélni.

Az emberi szexualitás kialakulásában biológiai, szociális, illetve társadalmi, pszichológiai és erkölcsi-morális komponensek játszanak szerepet. Az emberi szexualitás fejlődése összetett folyamat. A biológiai, pszichológiai és szocializációs tényezők következtében alakul ki a nemi szerep, a nemi identitás, a szexuális attitűd, a szexuális orientáció, a szexuális magatartás, a szexuális gyakorlat megismerése, szexuális ismeretek és a jártasság.

A szexualitásnak többcélú funkciója van: a reprodukció, az örömszerzés, szeretetképeség, az emberek közötti speciális kommunikáció, a boldogságra való képesség, amelynek ráadásul – nem utolsósorban – személyiségfejlesztő hatása van.

Az iskolai szexuális nevelés része az egészségnevelésnek – hosszú évtizedekig tartó harc után – igaz, hogy minimális órászámmal. Pedig mi fontosabb az eljövendő új nemzedéknek, minthogy tudatosan és aktívan részt vegyen saját és környezete egészségének megőrzésében, s kialakuljon képessége és készsége annak továbbfejlesztésére: vagyis egészséges életmódot tudjon teremteni önmagának és leendő családjának az iskolában szerzett tudással. Az egészséges életmód ismeretének és gyakorlatának elsajátításában a rizikómagatartás ill. a betegségek tudatos elkerülésén, korai betegségek felismerésén, szakemberhez forduláson túl (megelőző-, szűrővizsgálatok stb.) a magánélet kultúrájának elengedhetetlen része a megfelelő önismeret, önértékelés, információ, kommunikációs készség / konfliktus kezelés, érzelmi érést, boldogság-igény (barátság-szerelem – szex – családkép), veszélyek felismerése, elkerülési módszerek ismerete...

1. A megfelelő önismeret, önértékelés és önelfogadás alapja annak, hogy kiegyensúlyozott személyiséggé, felnőtté váljon a serdülő. A serdülés időszaka az egyik legnehezebb életszakasz az ember életében. Kisgyermek korban általában a gyermeket örömmel és büszkeséggel elfogadja a család. Nincs önértékelési probléma, hiszen eleve megfelel a család elvárásainak, nem kell érte semmit sem tenni. Serdülőkorban mind testileg, mind lelkileg

¹⁵ A Szexuális Jog Chartája. 1994. Dakkar.

hatalmas változáson megy keresztül a gyermek. Lassan fontosabbá válnak a barátok, osztálytársak, kortársak, mint a szülők, akikkel előbb-utóbb lazulnak a családi kötelékek. Gyakori kérdések merülnek fel: Milyen vagyok, mások hogy látnak engem, én hogy látom a többieket? Elfogadom-e magam (testkép), elfogadnak-e a többiek, én elfogadom-e a többieket, stb.? vagyis az integrálódás igénye, az elképzelés és a valóság egyeztetése, az első kompromisszumokat tartalmazó viselkedésforma kezd kialakulni. Ha ez valamilyen ok miatt akadályozottá válik (pl. nem tudja elfogadni önmagát külsőleg, lányok esetében) magába forduló, pszichésen érintett, gyakran önpusztító magatartást tanúsíthat.

2. A kommunikációs készség és képesség társas életünk alapja. A kapcsolatban lévő emberek a bennük és körülöttük zajló történeteket, gondolataikat, érzéseiket közlik egymással a nyelv segítségével, vagyis a verbalitással, ill. nonverbális eszközökkel: testbeszéd, gesztus, mimika, vokalizás, légzés, hangerő, hangszín, hangsúly stb. A kommunikáció nemcsak a közlés eszköze, hanem a megértés, a véleményalkotás, az attitűd-formálás, érzelmek közlésének, alakításának lehetőségét foglalja magába. A kommunikáció gyakorlása közben számtalan konfliktus alakul ki, melynek megoldása, feloldása, a megegyezés mértéke a konfliktusban levő emberek (család, társ, barát, munkatársak, iskolatársak, pedagógusok, stb.) pszichoszociális attitűdjétől, belső önértékelésétől és nyílt kommunikációs képességétől függ. Ezen alapszik egy kapcsolat tartóssága, stabilitása. Persze a tolerancia, az empátia és a megértés sem nélkülözhető tulajdonságok a konfliktusok feloldásában ill. megoldásában.

3. Érzelmi érés, boldogság-igény (barátság-szerelem – szex – családkép). A biológiai érés, valamint a szocializációs minták szerint (az azonos nemű barátság: a legjobb barát, vagy barátnő után) az első szerelem, az első szexuális kapcsolat kialakul. Persze egyáltalán nem mindegy, milyen korban, milyen körülmények között és milyen felkészült állapotban, vagyis mennyire vannak tisztában saját érzelmeikkel, mit tudnak önmaguk és partnerük fizikai, mentális érzelmi állapotáról, van-e elég tudásuk, információjuk és alkalmazóképességük, hogy valóban boldogság érzését váltsák ki önmagukból és partnerükből az első együttlét alkalmával. Vagyis felelősséggel és mérlegelő képességgel is rendelkezzenek, amely szerves része a magánélet kultúrájának. Ne csak dachból, vagy erőszakból, vagy ital, drog hatására, a többiek nyomására, vagy csak egyszerűen a valahova-tartozás miatt kerüljön sor a szexuális együttlétre, az ún. „boldogság” kergetésére. A serdülőkor kiforratlan időszaka az ember fejlődésének.

4. Veszélyek elkerülése. Milyenek is a serdülők? Kísérletezők, lázadók, érzékenyek, identitásukat keresik, kortársak hatása dominál, önálló egyéniségük lassan alakul ki, függetlenségre vágynak, önellátók szeretnének lenni, keresettel, pénzzel, sok pénzzel akarnak rendelkezni, (negatív) önértékelési problémával küzdenek, hiszékenyek, nem gondolják végig a dolgokat, befolyásolhatóak, nem rendelkeznek kellő információkkal a mindennapi élet területén, barát- és társkeresők, érzelmi életük labilis. Éppen ezért nagyon nagy veszélynek vannak kitéve, pl. a nem kívánt terhesség, drog, alkohol, dohány, erőszak által. Különösen veszélyes, ha együttesen van jelen több nem kívánt veszélyeztető tényező.

A SZEXUÁLIS VISELKEDÉSRŐL

Az ember szexualitása magában hordozza a biológiai, a pszichikai, a szociológiai és a kulturális szféra pluralizmusát; minden korban, korszakban, társadalomban, osztályban és családban jellegzetes szkriptek¹⁶ (beíródások) szerint alakul.

A szexuális viselkedést befolyásoló tényezők az önértékelés, az önelfogadás mértéke, az egyéni fejlettségi szint, a megfelelő információk, azok feldolgozása és alkalmazása, a család,

¹⁶ ERWIN HEABERLE: *Az emberi szexualitás fejlődésének régi és új modelljei*. Szenvedélybetegségek. IV.évf. 1996, 3. sz. 180-188.

a kortársak kapcsolata és befolyása, a társadalmi háttér, a szervezetek és intézmények, a gazdasági lehetőség, a vallás, a média és a környezet hatása, valamint az alkalmazott törvények. Ezek hatása a szexuális viselkedésre sokirányú és különféle, de hatásuk nem egyforma még azonos körülmények között sem. Némely befolyás nagy hatású, de kezelhetetlen. A magánélet igénye és lehetősége különbözik, amiből nagyon sok konfliktus adódik. Ahhoz, hogy harmonikus legyen a párkapcsolat, a szexuális viselkedést meg kell tanulni, illetve tanítani. Viselkedésünket alapvetően a családi minta alapján alakítjuk ki. Az intézményi és társadalmi hatást korlátozza mozgási lehetősége és kötöttsége, kompetenciája behatárolt. Például az iskolai szexuális nevelés nem képes a társadalmi leszakadást megszüntetni, vagy egy család vallási meggyőződésére befolyást gyakorolni. Tehát a családnak mindenképpen döntő hatása van. A szexuális kultúra átadása mégsem csak a szülői ház feladata. Ha a pályaválasztás, a hozzávaló tudás átadásának színhelye az iskola, amelyet felkészült pedagógusok, jól kidolgozott tanrenddel, módszertannal, az oktatás minőségének mérésével végeznek, akkor a legalább olyan fontos magánéleti kultúra, a párválasztás, a szexualitás, a családi életre nevelés szervezett oktatására is az iskola kell, hogy legyen a fórum, de a társadalom e kérdést a mai napig még mostohán kezeli.

A legtöbb emberi kultúra a múltban és a jelenben is megtalálta a módját annak, hogy átadja a fiatalabb nemzedéknek mindazon információkat, értékeket és normákat, amelyek az emberi nemiségre (szexualitásra) vonatkoznak. Példaként hozhatjuk fel a következő analóg jelenséget: a szülő csak akkor engedi el gyermekét egyedül az iskolába, ha előzőleg alaposan megbeszélték a közlekedési szabályokat. Az ismeretek és a megtanult szabályok betartását kéri tehát számon a szülő gyermekein, mielőtt egyedül közlekedni engedné őket. Pontosan tudják a gyermekek, hogy csak a gyalogátjárón szabad és csakis zöld lámpánál áthaladni a túloldalra. A piros lámpa jelzésével is tisztában kell lenni ahhoz, hogy a baleseteket elkerülhessék. Miért különbözne a szexuális nevelés, amely a gyermekek védelmét szolgálja, a többitől? A tervszerű nemi nevelés teljes hiánya, vagy egyszeri, vagy túl késői „felvilágosító” aktusra korlátozása nem elegendő az elérni kívánt szexuális szocializációhoz, a társadalmilag elismert értékekkel összhangban álló szexuális magatartás és a szexuális és az érzelmi kultúra kialakításához. A nemek egyenjogúsága és egyenrangúsága ma már a sikeres partnerkapcsolatok általánosan elfogadott feltétele; a magánéletben azonban csak napjainkban kezd megvalósulni, s a felnőttek még ritkán mutatnak e téren jó példát a fiataloknak. Amennyiben gyorsítani szeretnénk ezt a folyamatot, a nemi nevelést sokkal jobban szervezetté és intézményessé kell tenni.

Ha azt kívánjuk elérni, hogy az érzelmi, intellektuális és szexuális összhang alapján hosszú távú kapcsolat alakuljon ki a fiatalok között, jól felkészült oktatókra, megfelelő tananyagra van szükség, amelyek segítségével a szabad és sikeres egyéni párválasztás képességét s az egyenrangúságon és a kölcsönös alkalmazkodáson alapuló házasság képességét megtanulhatják. A párválasztás semmivel sem könnyebb, mint a pályaválasztás. Ha figyelembe vesszük, hogy egy szakma, hivatás, foglalkozás elérésére mennyit tanulunk, és milyen alaposan készülünk fel rá (tananyag, vizsgák, gyakorlat stb.), és párhuzamba állítjuk a magánélet céljának elérésével (párválasztás, boldogság, szexuális örömek élvezésének képessége, házasság, gyermekvállalás, szülővé válás), egyértelművé válik, hogy a siker eléréséhez tudatos felkészítés és felkészülés szükséges. Ennek súlya és fontossága vetekszik a pályaválasztással és a karrierépítéssel, sőt annak elválaszthatatlan része, ha teljes és harmonikus életet akarunk élni. A szexedukáció alapja a fiatalok szexuális viselkedésének befolyásolása. A címke 'szexedukáció' gyakran erős érzelmeket vált ki, illetve váltott ki, különösen személyi jogi és társadalomjogi értelemben. Míg elsősorban a családnak van joga és prioritása arra, hogy a szexre vonatkozóan tanácsot, útmutatást és támogatást adjon a fiatalnak, az iskolának is világos a szerepe.

A SZEXUÁLIS KULTÚRA FEJLESZTÉSÉT ELŐSEGÍTŐ OKTATÁS CÉLJA

A kiegyensúlyozott, boldog életnek elengedhetetlen része a zavarmentes szexuális élet. A szexuális funkciók zavarai összetettek. A nemi fejlődés korai szakaszaiban bekövetkező zavarok meghatározhatják a felnőttkori személyiség struktúráját, fejlődését. A későbbi szakaszokban káros behatások, a fejlődéshez szükséges gondoskodás, a nevelés hiányossága is hozzájárulhat a felnőttkori funkciózavarokhoz. A felnőttek életében megjelenő szexuális zavarok elkerülhetők lennének, ha időben kiszűrhetnénk az őket előidéző okok nagy részét.

Az egyéni szexuális kultúra kialakításának többfajta célja van, ezek a következők:

- személyiségfejlődés elősegítése,
- a szexualitással kapcsolatos szorongások oldása,
- a nemi identitás vállalása,
- a személyiség beilleszkedésének elősegítése a családi rendszerbe,
- az örömszerző funkciók javítása,
- a kommunikáció, az interakció humanizálása,
- a társadalmi beilleszkedés segítése,
- a szexuális kultúra elősegítése: pozitív értékek megerősítése, negatívak leépítése
- a tolerancia kialakítása deviánsokkal, fogyatékkal élőkkel, sérültekkel stigmatizáltakkal (HIV fertőzöttekkel) szemben,
- a szexuális élet nem kívánt következményeinek megelőzése, elhárítása,
- a szexuális problémák felismerése, megoldása,
- a szexuális zavarok kiszűrése,
- az egyén önmaga legyen szexuális életének, sorsának tudatos irányítója, ne mások akaratának áldozata legyen.

Mindenekelőtt a megfelelő és időbeli információk alkalmasak arra, hogy a felvetődő problémákat megbeszélhessék. E kérdések és problémák a következők lehetnek. A serdülés tényének elfogadtatása, a menstruáció, a reggeli magömlésről való beszélgetések és az ehhez kapcsolódó tudás elsajátítása. A másik nem biológiai ismerete, a barátság, a szerelem, a szex, az érzésekről szóló ismeretek megbeszélése. Az első szexuális alkalom eljövetele, az idő és a személy megválasztása minden fiatalban kétségeket és félelmeket kelt. Nagyon fontos, hogy beszélgessenek velük az erőszakról, hogy ne válhassanak áldozattá, hogy a tudatos – ha lehet, érzelmi alapon működő – önként vállalt kapcsolat része legyen a harmonikus együttlétnek. Ne divatból, szorongásból használjanak alkoholt, drogot, ne ezen szereket élvezetének következménye legyen a szexuális együttlét. Tudjanak előre számolni a következményekkel, illetve kerüljék el a felelőtlen „egyéjszakás kapcsolatot.” Legyenek érettek arra – ha már bevállalták az 'egy éjszakát' – hogy tegyenek tudatosan a nemi betegségek, a HIV- fertőzés és a nem kívánt terhesség elkerüléséért, ismerjék és alkalmazzák a számukra legmegfelelőbb módszereket, tudják csökkenteni a rájuk háruló ártalmakat. Legyenek tisztában azzal, hogy a serdülőkorban még nem alakultak ki mindazon tulajdonságok, amelyek védetté tehetik őket a különböző ártalmak elhárítására, hiszen könnyen befolyásolhatók, bizonytalanok, lázadók, hiszékenyek. Éppen e tulajdonságaik miatt válhatnak a kihasználás, kizsákmányolás áldozataivá. A droghasználók, a szexuálisan megerősösködők, az emberkereskedelem áldozatai mind tizenévesek, akik áldozatai az erőszaknak, a drog- és emberkereskedelemnek.

Az empátikus tanár nem kerüli meg a kérdéseket, amelyekkel megnyugtathatja az érzékeny gyerekeket, és lehet személyre szabottan tanácsot adni, segíteni. A foglalkozások során a beszélgetés a viselkedésről és előítéletről, érzelmekről és tapasztalatokról sokkal fontosabb lehet, mint a tények tanítása egészségről, erkölcsről, anatómiáról és más egyébről. Van, aki

több bátorítást igényel ahhoz, hogy megnyíljon az osztályban. Segíteni kell őt ebben, de kerülni kell, hogy az osztály kinevessen, vagy megítéljen bárkit.

A tudás akkor rögzül jól, ha alkalmazni is tudják megfelelően az ismeretanyagot. Ezért az oktatásban azonnal alkalmazva kell átadni az információkat (pl. szituációs játék, szerepjáték, kreatív játék.)

OKTATÁSI KONCEPCIÓ

Az oktatás a képesség- és készségfejlesztést szolgálja. Ezért mindazokat az új, oktatást segítő elemeket alkalmazni kell, amelyek nemcsak az egyszerű tudásanyag hagyományos átadási formáit tartalmazzák, hanem az új módszerek komplex alkalmazását is. Ide tartozik az

1. Elmélet és gyakorlat, amely egyaránt tartalmazza az egészség és a prevenció szempontjait; célokat; módszereket, egészségügyi szolgálatok elérhetőségét, az egészség és oktatás minőségi standardjait, az oktatás minőségbiztosítását.
2. Útmutatás a más iskolákhoz és egyéb oktatási intézményekhez való hatékony közeledéshez, ennek integrációja a mindennapi életbe.
3. Felkészülés a tanításra. Megfelelő szakemberképzés után, a célok és az eszközök definiálása, az órák előkészítése.
4. Csoportmunka tervezése. A csoportmunka elvének és gyakorlatának tanulmányozása, a különböző korú, képességű csoportok tanításának stratégiája, beleértve a témák kiválasztását (figyelembe véve a csoport és helyi igényeit).
5. Szemléltető eszközök alkalmazása, újak készítése. Források kihasználása, a módszerek bemutatása, gyakorlati órák eszközeinek felhasználása (film, diavetítők; számítógép, video).
6. Kommunikációs készség fejlesztése. Figyelési készség, verbális, nonverbális kommunikáció és gyakorlata, mindezek alkalmazása.
7. Tanácsadás, amely személyes, testre szabott és csoportos lehet egyaránt.
8. Naprakész információk az iskolának megfelelő új tanítási anyagról és annak forrásairól.
9. Szakmai értekezlet, továbbképzés, szupervízió biztosítása.
10. Tanítási módszerek kidolgozása, az új módszerek népszerűsítése, közreadása.

Mindezen tényezők figyelembevételével kell felkészíteni a serdülőket a jövőre. Mindenképpen tudomásul kell vennünk, hogy a ma serdülői már mások, bizonyos dolgokban sokkal hamarabb érnek és sokkal érettebbek, mint az előző nemzedékek. Ha figyelembe vesszük a menstruáció kezdeti időpontját (12,6 év), vagy az első szexuális együttlét idejét (35-40% már a 13,3-14,5 évben), világosan láthatjuk, ha időben kívánjuk eljuttatni a tudást, az általános iskola alsó tagozatában kell kezdenünk az oktatást. De ha azt akarjuk elérni, hogy ne csak a tudásuk növekedjen, hanem az attitűdjüket is befolyásoljuk, akkor nagyon jó módszerekkel kell dolgoznunk. Például egy országos felmérés során önkéntes (1998) kérdőívvel a fiatalok 95%-ban tudták, hogy a HIV/AIDS elkerülésére óvszert kell alkalmazni, azonban ugyanezek a megkérdezettek csak 10-12%-ban használták az óvszert. Gondolkodásmódjukba be kell építeni a felelős magatartás kialakításának képességét, igényét, hogy alkalmazzák is a gyakorlatban a tudottakat. Ez a legtöbb, amivel útjára engedhetjük gyermekeinket, diákjainkat, vagyis a jövő nemzedékét.

IRODALOM:

- BING P. AND R. COHEN: *Games of Venus: An Anthology of Greek and Roman Erotic Verse from Sappho to Ovid*. New York, London. 1991. 5-18.
- BUDA BÉLA: *A szexualitás lélektana. Élmény – magatartás – emberi kapcsolat*. Mapet-Végeken, 1997.
- CECIL HELMAN: *Kultúra, egészség és betegség*. Melánia, 2000.
- DOVER, KENNETH JAMES: *Görög homoszexualitás*. Budapest, Osiris, 2001. 33-127.
- FALLOPIUS, G.: *De Morbo Gallico Venetiis*. Iussi' Jacobi Angelli Bibliopolae Neapolitani, 1574.
- FORRAI JUDIT: *A magánélet és az egészség kultúrája I*. Dialóg Campus. Budapest, Pécs, 2002.
- FOUCAULT, MICHEL: *A szexualitás története. I-III*. Budapest, Atlantisz, 2001, 7-30
- HARRIS, MARVIN – ERIC B. ROSS: *Death, Sex and Fertility. Population Regulation in Preindustrial and Developing Societies*. Columbia University Press, New York. 1987. 37-71.
- HARRISON, K. JENNIFER: *Sex Education in Secondary Schools*. Buckingham, Philadelphia. Open University Press, 2000.
- HEABERLE, E.: *Az emberi szexualitás fejlődésének régi és új modelljei*. Szenvedélybetegségek. IV.évf. 1996, 3. sz. 180-188.
- HOWARD, JANE: *Margaret Mead*. New York. Simon and Schuster. 1984.,
- MARROU, H. I.: *History of Education in Antiquity*. London. 1956
- MEAD, MARGARET: *A férfi és nő*. Budapest. Gondolat. 1970.
- OLÁH TAMÁS (szerk). *A természeti népek*, in: *Fejezetek a szexualitás történetéből*. Budapest, Gondolat, 1986. 14-57.
- MEAD, MARGARET: *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*. New York. New American Library/Mentor Books. 1956 (1935),
- Mitológiai Enciklopédia I-II. Budapest, Gondolat, 1988. I. 774-777.
- MORGAN, LEVIS: *Ancient Society, or Researchers in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization*. London 1877. kutatásai alapján ENGELS, F.: *A család, a magántulajdon és az állam eredete*. Budapest. Kossuth Könyvkiadó, 1982. 29-95.
- PORTER, ROY – MIKULAS TEICH: *Sexual Knowledge, Sexual Science. The History of Attitude to Sexuality*. Cambridge University Press. 1944, 29-47.
- RICHLIN, A.: *The Garden of Priapos*. New Haven and London, 1983. 220-226.
- ROPER, LYNDAL: *Oedipus and the Devil. Witchcraft, Sexuality and Religion in Early Modern Europe*. Routledge, London and New York, 1994. 37-79.
- SOMLAI PÉTER: *Szocializáció. A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Corvina. 1997.

A szerző elérhetősége:

Dr. Forrai Judit

Semmelweis Egyetem, Népegészségtani Intézet

forjud@net.sote.hu